

ALMA OMANOVIĆ-VELADŽIĆ
(Sarajevo)

NAD IZVORIMA KADIĆEVOG RUKOPISNOG
DJELA *TĀRĪḤ-I ENVERĪ**

Sažetak

Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta koja je brojala 5263 kodeksa manuskripata na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, bila je jedna od najdragocjenijih na Balkanu. Ono po čemu je bila prepoznatljiva jesu mnogobrojna djela bošnjačkih autora pisana na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku, kao i rukopisi koje su prepisivali prepisivači sa prostora Bosne i Hercegovine. U stradanju Orijentalnog instituta 17. maja 1992. godine, pored rukopisne književne građe, nestalo je više stotina hiljada historijskih dokumenata koji su svjedočili o događanjima u Bosni i Hercegovini u okvirima Osmanskog carstva, koji predstavljaju prvorazredne originalne izvore za proučavanje kako opće tako i kulturne historije Bosne i Hercegovine. Tog dana uništeno je i šest od ukupno 28 svezaka jednog takvog prvorazrednog historijskog izvora, rukopisnog djela Bošnjaka Muhameda Enverī Kadića pod nazivom *Tārīḥ-i Enverī / Enverijeve historija* (تاریخ انوری). Riječ je o kopiji koju je Kadić ostavio svojim nasljednicima, a koju je Orijentalni institut otkupio za svoju rukopisnu zbirku. Dakle, poslije paljevine Instituta sačuvana su samo 22 sveska (OIS, R-29/2-10 i 16-28, stara signatura br. 4702/1-28). Djelo je u literaturi poznato kao Kadićeva *Hronika*, koja obuhvata period 766. – 1346. h.g. (1364/65 – 1927/28). Svaki svezak obuhvaća vremenski period 4-5 godina i sadrži oko 400 listova, što ukupno čini preko 11.000 stranica ispisanog teksta (formata 30 × 18 cm). Kadićeva *Hronika* je pisana na osmansko-turskom jeziku, sa ponekim fragmentom na arapskom i perzijskom, dok je jedan dio koji se odnosi na austrougarsko razdoblje

* Ovaj rad je prezentiran na Naučnom skupu “Kulturno-historijski tokovi u Bosni od 15. do 19. stoljeća” održanom između 15-17. maja 2015. godine kojim je obilježeno 65 godina rada Orijentalnog instituta u Sarajevu.

pisan i na bosanskom jeziku i latinicom. On je svoje djelo pisao masnom olovkom, a uradio ga je u tri primjerka pomoću indiga. Jedan primjerak je pohranjen u Gazi Husrev-begovu biblioteku i radi se o autografu (GHB, *Tārīḥ-i Enverī* (TE), R-7301-7328). Za treći primjerak se pretpostavlja da se nalazi u jednoj od istanbulskih biblioteka, no međutim, još uvijek nemamo nikakva saznanja o ovoj kopiji niti se spominje u popisima rukopisa u zbirka u Istanbulu.

Ključne riječi: Muhamed Enverī Kadić, *Tārīḥ-i Enverī*, Kadićeva *Hronika*, osmanski izvori, Bosna, Sarajevo.

I

Rukopisno djelo *Tārīḥ-i Enverī*, u literaturi poznato kao Kadićeva *Hronika*, do sada je često spominjano u stručnoj i znanstvenoj literaturi. Mnogi istraživači bosanske kulture napisali su knjige i studije koristeći se podacima iz *Hronike*. Također, u različitim stručnim časopisima su objavljivani članci koji se bave analizom pojedinih književnih i historijskih tekstova ili arhivske građe koju je prepisao Kadić.

Muhamed Enverī Kadić u znanstvenoj literaturi je poznat kao hroničar, pjesnik i epigrafičar. Rođen je 1855. godine u sarajevskoj Gazi Mehmed-begovoj mahali poznatoj kao Bistrik, gdje je i živio sve do svoje smrti 1931. godine. Kao i drugi školovani Bošnjaci, uz maternji bosanski, ovladao je turskim, arapskim i perzijskim i svakim od njih služio se u odgovarajućem području. Radio je u više ustanova, kao što su arhiv, vakufsko povjerenstvo, gradska uprava, porezni ured i sud. Iskustvo koje je Kadić stekao radeći u Arhivu bosanske vilajetske vlade (*Evrāk-i Kalem*) uveliko će mu pomoći za rad koji će kasnije uslijediti.

U Bosni u osmanskom periodu, kao i u cijelome Carstvu, osmansko-turski jezik bio je jezik državne uprave, sudstva i službene komunikacije općenito. Svi tekstovi kojima se Kadić služio kao sudski pisar bili su napisani na arapskom i turskom. Budući poklonik osmanskoga pjesništva, i sâm pjesnik, ovladao je i visokim stilom divanske poezije koja obiluje perzijskom leksikom. On je bio veliki ljubitelj pisane riječi, što ga je između ostalog potaklo da ima i svoju ličnu biblioteku koja je brojala preko 800 svezaka raznovrsnih knjiga ponajviše iz oblasti historije, hadisa (tradicije), logike, uvoda u islamsko pravo, islamskog nasljednog prava, stilistike, gramatičkih djela, raznih zbirki pjesama istočnih velikana i pozamašnu zbirku rječnika i sl. Mnogi rukopisi iz njegove biblioteke su bili čak i autografi pojedinih djela. Pored toga, posjedovao je i zbirku pisama znamenitih ljudi, kolekciju leksikona, kao i lijepu zbirku originalnih dokumenata: *fermana*, *berata*, *hudžeta*, *murasele* i sl. kojima

se poslužio u sastavljanju svog originalnog historijskog djela, *Hronike*. Pored vlastite zbirke dokumenata, on se koristio i dokumentima koji su bili u vlasništvu njegovih poznanika ili raznih ustanova, dok je veliki broj knjiga i rukopisa lično prepisao za svoju biblioteku. Također, sadržaj njegove biblioteke bio je ispunjen velikim brojem periodičnih publikacija koje su bile kompletirane od prvog do zadnjeg broja i uvezane, a koje su izlazile u Sarajevu u vremenu u kojem je živio i čiji je pretplatnik bio. Kadić je za života odredio da se *njegova biblioteka i ostale zbirke pohrane u biblioteku Begove džamije*, što je odmah nakon njegove smrti i učinjeno voljom njegova sina *Selim Nezir-efendije jer se oporuka nije nikada našla. Knjige su prenesene 24., a Hronika 26. februara 1931. na mjesto gdje je Kadić odredio.*¹

Podatak koji svjedoči da će se u Kuršumliji medresi odrediti jedna soba za čuvanje navedene rukopisne ostavštine, zabilježen je i u rubrici pod naslovom “Kulturne bilješke” lista *Novi Behar: lista za pouku i zabavu*, kojeg ovdje donosimo u originalu:

*Čitaocima “Novog Behara” je poznato da je rahmetli Muhamed Enveri efendija Kadić oporučno ostavio svoju prekrasnu zbirku rukopisa kao i svoje veliko djelo, na kojemu je radio do smrti “Povijest Bosne od pada pod Tursku do okupacije 1878. godine”, koje je također u rukopisu i pisano je turskim jezikom, Gazi Husrev begovoj knjižnici u Sarajevu. Kadić je umro lani u ramazanski Bajram, a knjige su odmah prenesene po Bajramu i sahranjene (doslovce: sahranjene) u jednu sobu u Kuršumliji medresi. Otada do danas se nije ništa uradilo, da bi ova zbirka bila pristupačna publici. Jedino je rukopisno djelo o povijesti Bosne uvezano i također sahranjeno.*²

II

Sadržina rukopisa, prema mišljenju M. Ždralovića, prvenstveno je zavisila od njegovog prepisivača i vlasnika, tj. *ona je mogla biti ustrojena i strukturirana na razne načine, počev od jednostavnih i po tematici*

¹ Hamdija Kreševljaković, “Muhamed Enverī ef. Kadić”, *Narodna uzdanica*, god. I/1933, Sarajevo, 1932, 114. (dalje: H. Kreševljaković, “Muhamed Enverī ef. Kadić”); isti, “Merhum Muhamed Enveri ef. Kadić”, *Novi Behar* IV/1930-31, br. 21, Sarajevo, 1931, 309.

² Rubrika “Kulturne bilješke”, u: *Novi Behar: list za pouku i zabavu*, godina V, br. 18. od 15. marta 1932, str. 264. Napomena: Jedan dio navedenih rukopisa obrađen je u nekoliko svezaka *Kataloga* Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, dok smo tri rukopisa prepisana od strane Kadića, pronašli obrađena u *Katalogu* Bošnjačkog instituta, Historijskog arhiva Sarajevo i u *Katalogu* Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine.

*prostih djela do vrlo složene sadržine interdisciplinarnog karaktera. Upravo ti momenti daju sadržinsku vrijednost rukopisa, a tekst koji se u njima nalazi može biti zanimljiv, ne samo historičarima i proučavateljima književnosti već i šire. Po svom sadržaju, rukopisi mogu biti u formi zbornika, međmue, zbornika dokumenata i bilježnice.*³

Posao *katiba* u Arhivu bosanske vilajetske vlade zahtijevao je čitanje raznih zapisnika, izvještaja i dokumenata, kao i njihovo bilježenje i korespondenciju. Tu se Kadiću rodila ideja da svu tu raznovrsnu građu sa kojom se susretao, posebno onu koja se odnosi na prošlost Bosne i Hercegovine, sakupi na jedno mjesto. Na taj način, na ovom radnom mjestu udaren je temelj njegovom djelu, koje će ispunjavati bogatom građom za proučavanje kako opće, tako i kulturne historije Bosne i Hercegovine u periodu od 766. pa sve do 1346. hidžretske, odnosno 1364-65. do 1927-28. godine, koju je rasporedio hronološki. Ona je pisana na osmansko-turskom jeziku, sa ponekim fragmentom na arapskom i perzijskom, dok je jedan dio koji se odnosi na austrougarsku okupaciju pisan i na bosanskom jeziku i latinicom.

Iz strukture djela vidljivo je da je autor duže vrijeme bilježio dokumenta i događaje iz prošlosti Bosne, a posebno s kraja XIX stoljeća, jer je Kadić živio krajem XIX i početkom XX stoljeća. U Kadićevoj *Hronici* se nalaze brojni podaci iz društvenog, političkog, vojnog, privrednog, vjerskog i kulturnog života Bosne i Hercegovine koji nam pružaju potpuniji uvid u život stanovnika Bosne.

U ovoj *Hronici* su prepisani brojni historijski dokumenti, veliki broj natpisa, koje je Kadić doslovno prepisao u svoju *Hroniku* sa velikog broja nišana i objekata sakralne i profane arhitekture po Bosni i Hercegovini (tarihi sa medresa, mekteba, džamija, muvekithana, konaka, česmi, mostova, tvrđava i sl.), dodajući uz većinu njih i svoju ličnu bilješku koja se odnosi na osobu ili objekat o kojem je riječ. Potom, prepisivao je i izvode iz književnih tekstova, hronika ili historiografskih djela, kompletna ili određena poglavlja djela bosanskohercegovačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima, tako da zahvaljujući tome mi danas znamo za mnoga djela i neke pisce, posebno pjesnike, koji su manje bili spominjani.

Pojedini historijski događaji, godine gradnje ili opravke različitih objekata, te godina nečije smrti obilježavali su se u formi tariha – stihova u kojima je brojčana vrijednost arapskih slova izražavala traženi datum. Označiti godinu nečije smrti u formi tariha bila je uobičajena praksa među pjesnicima koji su i na taj način željeli da pokažu svoju pjesničku

³ Više o tome vidjeti: Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I, Svjetlost, Sarajevo, 1988, 101-117. (dalje: M. Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela...*, I).

vještinu. Upravo prijepisi tariha u Kadićevoj *Hronici*, svojom brojnošću predstavljaju posebnu vrijednost u slučajevima kada nema originalnih natpisa niti spomenika na kojima su oni bili ispisani.

Ovdje treba napomenuti da je u radu Fehima Nametka pod nazivom “Kadićev zbornik kao izvor za proučavanje književne građe“, prikazan sumaran pregled sadržaja književne građe navedene *Hronike* (sv. I-XXVIII).⁴

III

Pri izradi svoga rukopisnog djela *Tārīh-i Enverī*, Kadić se koristio brojnim izvorima i literaturom koji su mu bili dostupni. Za rekonstrukciju ovih izvora pomogao nam je sam Kadić, koji je često na kraju nekog pasusa u svim svescima *Hronike* naznačio: iz *sidžila*, iz Muvekitove *Povijesti*, iz *medžmue...*, iz *Sicill-i ‘Osmānī*, iz određenog rukopisnog djela, iz novina itd.⁵ Dakle, u većini slučajeva ih je navodio, što čitavoj građi znatno uvećava znanstvenu vrijednost i čini je vrednijim izvorom za suvremena istraživanja. Međutim, znao ih je i izostaviti, ali tih primjera je vrlo malo.

To su u prvom redu stare osmanske historije i literatura, iz kojih preuzima fragmente o prodoru Osmanlija prema Bosni za vrijeme vladavine sultana Murata I, osvajanju Novog Brda, Smedereva i drugih mjesta, te podatke o ratovanju sultana Bajezida Jildirima, vladavini sultana Murata II i Mehmeda Fatiha. Zatim, slijede osmanske historije koje obuhvataju period od vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca pa sve do posljednjih godina neposredne Osmanske vlasti u Bosni. One su:

تاج التواريخ – (Tācu’t-tevārīh), djelu koje je napisao osmanski učenjak, historičar, šejhul-islam Hvōca Sa‘deddīn Efendīja, a obuhvata historijske događaje od vremena osnivača osmanske dinastije sultana Osmana I (vl. 1281. – 1326.) do sultana Selima I Yavuz (vl. 1512. – 1520.). Djelo je štampano u Istanbulu, 1279/1862. – sv. I (582 s.), a 1280/1863. – sv. II (600 s.). Na početku prvog sveska se nalazi autorova biografija, a na kraju “Poema o Selimu” (*Selīm-nāme*). Na kraju drugog sveska navedenog djela, predstavljene su biografije šejhova i učenjaka (sv. II, s. 402-600).⁶

⁴ Vidi opširnije: Fehim Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor za proučavanje književne građe”, *Radio Sarajevo – Treći program*, br. 38/1982, Sarajevo, 1982, 438-477. (dalje: F. Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor...”).

⁵ Naslove djela u radu pisali smo prema sistemu Islām *Ansiklopedisi* (İA).

⁶ Agâh Sırrî Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, 5. bsk., Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi-Sa.18, TTK, Ankara, 2008, 382. (dalje: Agâh Sırrî Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt).

تاریخ خبر صحیح – (Tārīḥ-i Ḥaber-i Şaḥīḥ), čiji je autor Mehmed Fevzî, koja obuhvata period od dolaska Osmanlija do vladavine sultana Selima II.⁷ تاریخ خیرالله افندی – (Tārīḥ-i Ḥayrullāh Efendī) historičara i pisca Ḥayrullāh Efendija.⁸ Kadić se koristio podacima iz VII toma navedene historije koji je štampan u Istanbulu 1273/1856-57.

تاریخ عثمانی – (Tārīḥ-i ‘Oṣmānī). Nemoguće je utvrditi o kojoj se *Historiji Osmanskog carstva* radi, bez detaljne tekstualne analize. S obzirom na to da ju je Kadić uvrstio u prvi svezak svoje *Hronike*, koji pokriva period 1364-1557 godine, može se pretpostaviti da se radilo o ranoosmanskim anonimnim hronikama, od kojih su neki rukopisi postojali i u Sarajevu u *Turskom arhivu Zemaljskog muzeja*, da bi kasnije prešli u Orijentalni institut gdje su se nalazili do 1992. godine. Hazim Šabanović je u djelu *Bosanski pašaluk* koristio jedan primjerak ranoosmanske anonimne hronike, koji se nalazio u Orijentalnom institutu u *Staroj zbirci*, zbog veoma vrijednih podataka u njemu.⁹

منشآت سلاطین – (Münşe’āt-i Selāṭīn), čiji je autor Aḥmed Ferīdūn Beg, poznati osmanski pisac (stilista, pjesnik, kaligraf). On je bio dugogodišnji sekretar Mehmed-paše Sokolovića i sandžakbeg Smedereva 1578/79. godine. Njegovo epistolografsko djelo bilo je i ostalo najvažnije takvo djelo u osmanskoj kulturi.¹⁰

تاریخ سلانیکي – (Tārīḥ-i Selānīkī), čiji je autor Selānīkī Muṣṭafā, a ono obuhvata period vladavine Sultana Sulejmana Zakonodavca, Selima II, Murata III do kraja vladavine Mehmeda III (971/1563 – 1008/1600).¹¹

صقوللی – Şoqollī, autora Aḥmed Refīk (Altınaya), turskog historičara, novinara i pjesnika, koji je napisao mnoge historijske knjige, među kojima je i ova, posvećena Mehmed-paši Sokoloviću, koja je prevedena i kod nas.¹²

⁷ Agâh Sırrî Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, 387.

⁸ Isto.

⁹ Šabanović taj rukopis determinira na sljedeći način “Anonimus, Tevārīḥ-i āl-i Osman, anonimna turska kronika s kraja XV i početkom XVI stoljeća, Orijentalni institut br. 571”. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Djela, knj. XIV, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka knj. 10, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1959, 243.

¹⁰ V. Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u Srbiji (1459-1683)*, Istorijski institut, Posebna izdanja, knj. 18, Beograd, 1974, 263; J. H. Mordtmann-[V. L. Ménage], “Ferīdūn Beg”, u: *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, Volume II: C-G, E.J. Brill, Leiden, 1991, 881-882.

¹¹ Agâh Sırrî Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, 383; Mehmet İpşirli, “Selānīkī Mustafa Efendi (ö. 1008/1600 civarı)”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 36, İstanbul, 2009, 357-359; Selānīkī Mustafa Efendi, *Tarih-i Selānīkī*, I-II, 2. Baskı, Hazırlayan Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Turk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

¹² V. Ahmed Refik, *Mehmed-paša Sokolović: Saputnik sreće i blagostanja*. S turskog preveo: Mehmed Remzi Delić, Vrijeme & NAM, Zenica-Tuzla, 2010.

(تقويم التواريخ – تقويم التواريخ (تقويم التواريخ كاتب چلبی) Takvīmu't-tevārīḥ (Takvīmu't-tevārīḥ-i Kātib Çelebī), koje obuhvata opću hronologiju događaja u periodu od hazreti Adema do 1648. godine.¹³

Potom *Rašidova historija* (تاریخ راشد – Tārīḥ-i Rāšid), Rašidovo najvažnije djelo, koje obrađuje događaje od 1660. do 1722. godine. On posebno koristi značajnu stariju Silahdarovu *Hroniku*, ali pored toga je koristio zvanične dokumente i vlastita opažanja, pa je njegovo djelo od velike važnosti. Dokaz toga je da je dva puta štampano u Osmanskom Carstvu, po prvi put u XVIII stoljeću, a po drugi put u XIX stoljeću.¹⁴ Zatim, *Istorija turske vladavine u Ugarskoj* (انگرس تاریخی – Üngürüs Tārīḥi), iz koje Kadić navodi sandžake u Bosanskom ejaletu iz 1064/1654. godine.¹⁵

تاریخ گلشن معارف – (Tārīḥ-i Gülşen-i Me'ārīf), čiji je autor Ferā'izizāde Mehmed Sa'īd, opća historija svijeta u dva toma, koja pokriva razne pejgambere, historiju islama i historiju Osmanskog carstva. Autor ju je sastavio u jednostavnom i razumljivom stilu na osnovu starijih djela pa je zato mnogo čitana u XIX stoljeću. Štampana je u Istanbulu 1252. /1836-37. godine.¹⁶ Kadić se u petom svesku svoje *Hronike*, koji pokriva period 1699-1737 godine, koristi podacima iz drugog toma ove *Historije* (cilt II, s. 1258).

تاریخ صحیحی – (Tārīḥ-i Şubḥī), autora Şubḥī Mehmed Efendija. Ovo djelo predstavlja recenziju hronike *Veķāyi '-nāme*, autora Sāmī Efendija i Şākir Beya, a autor je napisao i dodatak. Knjiga ima dva sveska. Objavljena je u Istanbulu 1783-84. godine.¹⁷

Slijedi djelo osmanskog političara i historičara pod nazivom *Dževdetova historija* (تاریخ جودت – Tārīḥ-i Cevdet), napisana u 12 svezaka, a obuhvata *događaje od mira u Kučuk-Kajnardžiju do ukinuća Jeničara, dakle period od 1774. do 1826.*¹⁸ Njezin autor, Aḥmed Cevdet Pāşā je

¹³ Orhan Şaik Gökyay, "Kātib Çelebī", u: *İslām Ansiklopedisi*, 6. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, 436.

¹⁴ M. Kemâl Özergin, "RÂŞİD", u: *İslām Ansiklopedisi*, 9. Cilt, 634.

¹⁵ V. bilješku 1. u radu: Šaćir Sikirić, "Jedan rukopis Džâmîna divana", *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, V/1954-55, OIS, Sarajevo, 1955, 322. Kadićeva bilješka koju je objavio Sikirić daje značajne podatke o Kadićevom istraživačkom metodu.

¹⁶ Abdülkadir Özcan, "Ferâizizade Mehmed Said (ö. 1251/1835)", u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 12, İstanbul, 1995, 366-367.

¹⁷ Salih Sidki Muvekkīt Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, knjiga I, [s turskog preveli Abdullah Polimac... [et al.], El-Kalem, Sarajevo, 1999, XIII. (dalje: Muvekkīt, *Povijest Bosne*).

¹⁸ Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela: Prilozi za političku istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX stoljeću*, IV, [priredili Avdo Sućeska, Enes Pelidija], "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991, 53. (dalje: H. Kreševljaković, *Izabrana djela...*, IV).

bio i alim, pravni savjetnik velikoga vezira Mustafe Rešid-paše, više puta namjesnik u pokrajinama Osmanskoga Carstva i službeni dvorski hroničar.¹⁹ Također, kao voditelj Prosvjetnoga savjeta organizirao je reformu školstva, a kao ministar pravde proveo kodifikaciju osmanskog građanskog prava na temeljima Šerijata (*Mecelle*).²⁰ Jedan je od sudionika u izradi prvoga osmanskog ustava (1876).

تاریخ لطفی – (Tārīḥ-i Luṭfī), cilt 4-5, Aḥmeda Luṭfija, čija historija obuhvata period od ukidanja janičara 1826. do 1844. godine. Izdata je u Istanbulu 1872. godine.²¹

Djelo بدایع الانشا – (Bedāyi'ü'l-inšā) – autora Muṣṭafa Reṣīd paše, osmanskog državnika, diplomate i jednog od reformatora.²² Djelo je štampano u dva toma u Istanbulu 1302/1884-85. godine, iz čijeg drugog (cilt 2, s. 99-104), Kadić u svoju *Hroniku* preuzima Dževdet-pašina pisma iz Bosne iz 1864. godine.²³

Podatke o posljednjim godinama neposredne Osmanske vlasti u Bosni, Kadić preuzima iz prvog toma djela اس انقلاب – (Üss-i İnkılâb), moderniste Aḥmed Midḥat Efendija (cilt 1, s. 294-296 i 297-309). To je vrlo važno djelo u modernizaciji Osmanske kulture. Posebno se bavi po prvi put temama demokratije i ustavnosti u osmanskoj kulturi. Njegov prvi tom štampan je 1294/1877., a drugi 1295/1878. godine u Istanbulu.²⁴

Što se tiče historija bošnjačkih autora u prvom redu izdvajamo:

Rukopisno djelo Sarajlije Salih Sidki Hadžihusejnovića, Muvekita – (تاریخ بوسنه – Tārīḥ-i Bosna). Ono čini kostur Kadićeve *Hronike* od samog početka, gdje Kadić donosi podatke koji opisuju situaciju koja je vladala u Bosni prije njenog osvojenja od strane Osmanlija do posljednje godine neposredne osmanske vlasti u Bosni. Ovo djelo se kod nas u literaturi najčešće naziva Muvekitova *Povijest Bosne*. Muvekkit se u sastavljanju svoje *Povijesti* koristio objavljenim studijama i radovima historičara iz

¹⁹ Âli Ölmezoğlu, “Cevdet Paşa (1822-1895)”, u: İslām *Ansiklopedisi*, 3. Cilt, 114-115 i 119.

²⁰ V. opširnije: Dr. Mehmed Begović, “Sličnosti između medžele i opšteg imovinskog zakona za Crnu Goru”, *POF* V/1954-55, OIS, Sarajevo, 1955, 33-42.

²¹ Agâh Sırrî Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, 386.

²² Kemal Beydilli, “Mustafa Reşid Paşa (1800-1858)”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 31, İstanbul, 2006, 348-350.

²³ Poznata pisma Ahmed Dževdet-paše prevedena su na bosanski jezik. Vidi: Gliša Elezović, “Iz posmrtnih rukopisa Ahmed Dževdet paše”, *POF* II/1951, OIS, Sarajevo, 1952, 263-314; H. Kreševljaković, *Izabrana djela...*, IV, 49-72.

²⁴ O ovom djelu vidi opširnije: Muharrem Dayanç, “Ahmet Midhat Efendi ve Üss-i İnkılâp üzerine”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, Erzincan, 2012, 837-847.

susjednih zemalja, kao i drugom historijskom literaturom koja mu je bila dostupna. Historija je pisana na osmansko-turskom jeziku, u kojoj su tematski i hronološki opisani brojni historijski događaji vezani za vrijeme vladavine mnogih osmanskih valija u Bosni. Autograf ovog djela koji se čuvao u *Rukopisnoj zbirci* (R 766) Orijentalnog instituta, izgorio je zajedno sa ostalom rukopisnom građom i historijskim dokumentima u stradanju Instituta 17. maja 1992. godine. Pored ovog autografa, u spomenutoj Rukopisnoj zbirci, bio je pohranjen i jedan prijepis ovog djela koji je u tri sveska ispisao u Sarajevu Kadićev sin, Abdulhalim Rasih.²⁵ U Gazi Husrev-begovoj biblioteci se čuva prijepis ovog djela kojeg je sačinio Muhamed Enverī Kadić, na osnovu kojeg je urađen prijevod ovog djela na bosanski jezik.²⁶

Djelo Bošnjaka Omer-efendije Novljanina (احوال غزوات در دیار بوسنه – Aḥvāl-i ġazavāt der diyār-i Bosna), koje “opisuje bitke koje su vođene na prostoru Bosne i Srbije između bosanske i austrijske vojske od maja 1736. do marta 1739. godine”²⁷, kao i pobjedu bosanske vojske na čelu sa Hekim-oglu Ali-pašom u bitci kod Banja Luke 1737. godine. Ovo djelo doživjelo je ukupno svojih pet izdanja, od kojih su prva četiri izdanja štampana u Istanbulu, dok je peto štampano u Ankari 1979. godine. Prvo izdanje se pojavilo među prvim štampanim knjigama u Turskoj u štampariji Ibrahim-efendije Muteferrika.²⁸

Potom djelo صربلو رعایانک طغیان و تنکیلی و بلغراد قلعه سنک سورت استخلاصی – (Širblure ‘āyānuḥ ṭuġyān u tenkīli vu Belġrād ḳal‘esinuḥ sūret-i istiḥlāṣi), *Ustanak srpske raje, njeno ugušenje i izbavljenje grada Beograda*, autora Saliha Sidki Mahmudkadića. U svom historiografskom djelu, napisanom krajem 1813. godine, Mahmudkadić, kadija koji je rođen u Sarajevu i potiče iz ugledne kadijske porodice, prezentirao je *prikaz Prvog srpskog ustanka* kao nepristrasni posmatrač i pouzdani zapisivač

²⁵ OIS, R 28/1-3 (stara signatura br. 3459/I-III). Vidi: Lejla Gazić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, OIS, Posebna izdanja XXX, Al Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe – OIS, London – Sarajevo, 2009, 152-155. (dalje: L. Gazić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*); GHB, R-7551-7554. Vidi: Zejnil Fajić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. V, Fondacija Al-Furqan za islamsko naslijeđe – Rijaset Islamske zajednice u BiH. GHB, London – Sarajevo, 1999, 387-388. (dalje: Z. Fajić, *Katalog...*, sv. V).

²⁶ Salih Sidki Muvekkīt Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, knjiga I-II, [s turskog preveli Abdullah Polimac... [et al.], El-Kalem, Sarajevo, 1999.

²⁷ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 690; Amir Ljubović – Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, OIS, Posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995, 157.

²⁸ Omer Novljanin, *Odbrana Bosne: 1736-1739: (dvije bosanske kronike)*, preveli i priredili Fehim Nametak, Lamija Hadžiosmanović, IPA, Zenica, 1994, 9.

događaja, komentara, viđenja i refleksije ovog važnog događaja.²⁹ Kadić je prepisao cjelokupno djelo u svoju *Hroniku* sa autografa. Fehim Spaho je preveo i objavio cjelokupno djelo na osnovu Kadićevog prijepisa bez konsultacije autografa.³⁰ Autograf ovog djela čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod signaturom 611 i iz Kadićeve je kolekcije.³¹

Djelo تاریخ وقعة خیرتنما بلغراد و صرپستان (Tārīḥ-i vaḳ‘a-’i Ḥayretnümā Belgrād u Šrbistān), *Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji*, autora Rašid-bega Beograđanina. Prva knjiga je objavljena Istanbulu na turskom jeziku. Prijevod tog izdanja na srpski jezik objavio je Dimitrije S. Čohadžić u *Spomeniku XXIII*, izdanju Srpske Kraljevske Akademije u Beogradu 1894. godine. Druga knjiga na osmanskome još nije štampana i čuva se u rukopisu u Općinskoj biblioteci u Istanbulu.³² Kadić u svojoj *Hronici* donosi podatke iz prvog toma, koji obuhvata događaje od 1804-1848. godine.

Djelo Huseina Bračkovića iz Trebinja *Kratka istorija događaja u Hercegovini* (تاریخچهء وقوعات هرسک – Tārīḥçe-’i vuḳū‘āt-i Hersek). Ovo djelo opisuje događaje od vremena Ali-paše Stočevića 1831. do pada Hercegovine pod austrougarsku vlast 1878. godine. Bračkovićevo historija je kratka i sadrži svega 68 strana. Djelo je dovršeno 1895. godine, a u njemu su hronološki opisani događaji u Hercegovini u navedenom periodu. Također u dodatku svoje historije, autor govori o različitim pitanjima (šerijatskim sudijama, kulturnim spomenicima, vakufima, carini, trgovini, poštama itd.) Djelo je značajno i kao izvor za upoznavanje organizacije osmanske vlasti u Hercegovini u njenim posljednjim decenijama. Bračković u *Hronici* donosi i čitave pripovijesti, anegdote koje se odnose na poznate ličnosti, naravno u cilju dobijanja što potpunije slike o spomenutoj ličnosti.³³ Autograf ovog djela se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod signaturom 1156 i iz Kadićeve je kolekcije.³⁴

²⁹ V. opširnije: Dušanka Bojanić – Lukač, “Carigradski rukopis Mahmudkadićevog »Ustanka srpske raje« – Turskog vojnog pohoda na Srbiju 1813.”, P.o. iz: *Vesnika Vojnog muzeja*, broj 16, Beograd, 1970, 79-86. (dalje: D. Bojanić-Lukač, “Carigradski rukopis Mahmudkadićevog...”).

³⁰ Isto, 16-17.

³¹ Z. Fajić, *Katalog...*, sv. V, 387.

³² V. opširnije bilj. 1. u spomenutom radu: D. Bojanić-Lukač, “Carigradski rukopis Mahmudkadićevog...” , 79.

³³ Cijelo Bračkovićevo djelo je prevedeno u: *POF* 34/1984. Vidi: Zejnil Fajić, “Husejn Bračković: Mala istorija događaja u Hercegovini”, *POF* 34/1984, OIS, Sarajevo 1985, 163-200.

³⁴ Z. Fajić, *Katalog...*, sv. V, 388-389.

U Kadićevoj *Hronici* se nalaze i odlomci iz djela pjesnika Abdulaha Abdija تبصرة الاشقى – Tabširetū-’l-eşkiyā), inače ličnog sekretara Omer-paše Latasa. Ono obuhvata događaje i vojne akcije po Bosni i Hercegovini u vrijeme Omer-paše Latasa, hvatanje i zatvaranje istaknutih ličnosti kao izdajnika i odmetnika. Vodi se pod signaturom R-17 u Rukopisnoj zbirci Orientalnog instituta u Sarajevu, unutar kojeg stoji sljedeća bilješka: *Ovo je djelo pisao lični sekretar Omer-paše Latasa, pjesnik Abdi-ef., a iznio ga je na javnost do godinu iza smrti Omer-pašine. (Prema izjavi Muhammed Enveri ef. Kadića zabilježio 3. VI. 1929. Derviš M. Korkut).*³⁵

Među izvorima iz kojih je Kadić crpio građu za svoju *Hroniku*, svakako spadaju i brojna rukopisna djela većinom bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima, koja su u cijelosti prepisana ili su pribilježena određena poglavlja djelâ. Zahvaljujući tome mi danas znamo za mnoga djela i neke pisce, posebno pjesnike, koji su manje bili spominjani.

Odlomak iz djela *Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg vjerovjesnika*, Hasana Kafi Pruščaka (نظام العلماء الى ختم الانبياء – Niḏāmu-’l-‘ulemā ilā ḥatemi-’l-enbiyā), koji spada među najznačajnije ličnosti u naučno-književnom i intelektualnom životu bosanskih muslimana posljednjih decenija XVI i početkom XVII stoljeća. Osnovne podatke o svom životu i radu, Pruščak je učinio dostupnim u navedenom djelu, u kome je *skicirao i svoju biografiju koja predstavlja najvažniji izvor za proučavanje njegovog života i rada do kraja XVI stoljeća, tačno do 1599-1600. godine.*³⁶

Od književne građe iz XVII stoljeća, u *Hronici* se nalazi zabilježen *Putopis na hadž iz 1615. godine*, Hadži Jusufa Livnjaka (رحلة إلى الحج – Riḥletün ile-’l-ḥacc). U navedenom putopisu hadži Jusuf je opisao svoj put na hadž, krenuvši iz svoje kuće u kasabi Župan-potok (Duvno), pri tome dajući napomene o mjestima kroz koje je prošao. Ovo je najstariji putopis jednoga Bošnjaka i Kadić ga je jedini sačuvao,

³⁵ L. Gazić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, 151-152.

³⁶ Hazim Šabanović, “Hasan Kafi Pruščak”, *POF XIV-XV/1964-65*, OIS, Sarajevo, 1969, 5; Sulejman Grozdanić, “Neke opaske o književnosti Bosne i Hercegovine na arapskom jeziku i svjetlu dosadašnjih istraživanja”, Naučni skup: *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (Sarajevo, 26. i 27. maja 1976), ANUBiH, Posebna izdanja, knjiga XXXV; Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 5, Sarajevo, 1977, 71-72; Amir Ljubović i Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1999, 193-234 i 256.

jer je autografu izgubljen trag. Putopis je pisan na turskom jeziku u prozi, a samo uvod i neke pjesme na arapskom u stihu.³⁷

Zatim, مرادنامه درویش پاشا بایزید اغا زاده (Murād-nāme-i Dervīṣ Pāṣā Bāyezī-dagāzāde), *Muradnama* Mostarca Derviš-paše Bajezidagića, dugačka narativna mesneviya koju je napisao 1587. godine. Adnan Kadrić navodi da “osnovu Bajezidagićeve poeme *Muradname* čini stilizirani prijevod Binaijevog tesavufskog djela *Sehānāme-e Binā’i* (*Binaijeva o darežljivosti knjiga*) sa perzijskog na osmanski turski jezik 16. stoljeća”.³⁸

Odlomci iz djela *Ep o osvojenju Čehrina 1678.* (غزانه – Ġazā-nāme), autora Ali-bega Pašića iz Užica – *Vusletija* u 5.000 distiha, čiji je sudionik i sam bio kao *zaim*. Pojedine dijelove iz navedenog djela kao i neke njegove pjesme, Kadić je uvrstio u svoju *Hroniku* na nekoliko stranica.³⁹

Iz XVIII stoljeća, nalazimo djelo دليل المناهل و مرشد المراحل – (Delīlū-’l-menāhil ü mürşidu-’l-merāhil), *Putopis na hadž iz 1748. godine*, pjesnika, putopisca, kadije i diplomate, hadži Mustafe Muhlisije iz Gornjeg Vakufa u kadiluku Akhisar (Prusac). Putopis je pisan u *stihu turskim jezikom, a njegov kratki uvod na arapskom u prozi*.⁴⁰

Zatim, Kadić u svoju *Hroniku* donosi odlomke i iz Risale u formi mesneviye Visočaka Ebu Bekira (بیان بعض اجناس رساله) – (Beyān-i ba‘ż-i ecnās (Risāletün))⁴¹. Salih Trako navodi da je spomenuti Visočak, “kao kadija ili kadijski naib služio: u Visokom, Fojnici, Kreševu, Knežini, Neretvi (Konjic), Sarajevu (kao kassam-i askeri tj. kadija za diobu nasljedstva i starateljstvo o nasljedstvu maloljetnika) te Gornjoj i Donjoj Tuzli.”⁴²

U Kadićevoj *Hronici*, svoje mjesto zauzimaju i prijepisi brojnih biografija poznatih osmanskih državnika, vojskovođa i učenjaka koji su se tu

³⁷ Mehmed Mujezinović, “Hadži Jusuf Livnjak i njegov putopis”, *Život*, god. XXIII, knj. XLV, br. 4/1974, IP “Svjetlost”, Sarajevo, 1974, 440; Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, 147-148. (dalje: F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*); Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima: (Bibliografija)*, “Svjetlost”, Sarajevo, 1973, 253-258. (dalje: H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*).

³⁸ V. opširnije: Adnan Kadrić, *Objekt Ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, OIS, Posebna izdanja XXVIII, Sarajevo, 2008, 446.

³⁹ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 373-374; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, 129.

⁴⁰ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 453, 456, 458-459.

⁴¹ Vidi: F. Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor...”, 458.

⁴² V. opširnije: Salih A. Trako, “Vakufnama džamije u Gračanici kod Visokog”, *Islamska misao*, godina IV, broj 43, Sarajevo, 1982, 45-46. U Kadićevoj *Hronici* stoji bilješka da je Ebu Bekir Visočak, u periodu od 1756-57. do 1766-67. bio naib u nahijama Kreševo, Fojnica i Visoko (TE:VII:329).

nalazili na službi. Među njima su i biografije znamenitih ličnosti Bosne i Hercegovine koji su imali značajnog udjela u historiji naših krajeva ili su predstavljali nosioce prosvjete i kulture kod nas. Tu su biografije naših pjesnika, prozних pisaca i učenjaka. Za njihovu identifikaciju, da li su bošnjačkog porijekla ili ne, za većinu njih, navedena su puna imena, titule, zvanja, umjetnička imena, ako su ih imali, pridjevke mjesta, najčešće rođenja ili stanovanja i etnikum (*Bosnevī*). Spomenute biografije, njih otprilike oko 577, kojih ima najviše u sv. III i IV, a čiji se broj idući ka posljednjem svesku *Hronike* znatno smanjuje, Kadić je preuzeo iz nekoliko vrijednih izvora, poput:

Djela (ذيل الشقائق في تكملة الشقائق) – *Ḥadā' iku-'l-ḥaqā'iq fī tekmileti-’ş-şekā’iḳ (Zeyl-i Şekā’iḳ)*, čiji je autor: ‘Aṭā’ī, [Muḥammed (‘Aṭā’ullāh) b. Yaḥyā Nev’ī-zāde] (991-1044/1583-1635). Ovo djelo predstavlja važan izvor, daje biografije istaknutih učenjaka i derviških šejhova između 1557-58 i 1634. godine kada je djelo završeno. Štampano je u Istanbulu 1268. /1851-52. godine.⁴³

Već u drugom svesku *Hronike*, prepisan je jedan dio iz rukopisnog djela (جواهر المناقب – (Cevāhiru-'l-menāḳib) – *Dragulji životopisa*, čiji je autor Şefiḳ Efendī. Ono sadrži stihovanu biografiju Mehmed-paše Sokolovića sa podacima o njegovom porijeklu i porodici.⁴⁴

Djelo historičara i pjesnika Ṭayyib Aḥmed Efendīje (حديقة الوزراء – *Ḥadīḳatü-'l-vüzerā'*), koje obuhvata biografije 108 osmanskih vezira od uspostave vlasti osmanske dinastije do kraja vladavine Mustafe II (vl. 1695-1703). Štampano je u Istanbulu 1855. godine zajedno sa dodacima koje su na ovo djelo napisali neki drugi autori.⁴⁵

Potom, djelo Meḥmeda Riżāa (تذكرة رضا – *Tezkire-'i Riżā*), koje sadrži kratke biografije 189 pjesnika koji su stvarali između 1591-92. i 1640-41. godine i pokriva isto područje kao i Riyāzījeva, ali je ona, po Hammeru, mnogo oskudnija i manje zadovoljava. Prema Šabanoviću njegova Tezkira predstavlja dopunu Tezkire Hasana Čelebija. Izdata je u Istanbulu 1898-99. (1316. H.).⁴⁶

⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşf-el-zunun*, II cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, 1058; Ḥayruddīn az-Zirklī, *Al-A'lām. Qāmūs tarāğim li ašhur ar-riğāl wa an-nisā'min al-'arab wa al-musta'ribīn wa al-mustaşriqīn*, VII cilt, Bayrūt, 1995, 141; H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 32; *Historija Osmanske države i civilizacije*, II, priručio: Ekmeleddin İhsanoğlu, prevodioci: Kerima Filan...[et al.], OIS, IRCICA, Sarajevo-Istanbul, 2008, 220. (dalje: *Historija Osmanske države i civilizacije*, II)

⁴⁴ V. opširnije: Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579)”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 37, 354-357.

⁴⁵ Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, 366-367.

⁴⁶ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 31.

Djelo pod nazivom (خليفة الرؤسا – سفينة الرؤسا) (Halīfetü-’r-rü’esā / Sefīnetü-’r-rü’esā), čiji su autori Aḥmed Resmī i Süleymān Fā’iḳ. Ona obuhvata biografije poznatih osmanskih pisaca, koje je objavljeno u Istanbulu 1853. godine.⁴⁷

Djelo pod nazivom (مشايخ عثمانيه دن سكر ذاتك تراجم احوال – Meṣāyih-i ‘Oṣmāniyeden Sekiz Zātiñ Terācim-i Aḥvāl), čiji je autor Bursalı Meḥmed Tāhir Bey. Štampano je u Istanbulu 1318/1900-01. godine. U njoj je obrađeno osam sufijskih pjesnika, među kojima su ‘Alī Dede Bosnevī i ‘Abdullāh Bosnevī.⁴⁸

Slijedi, djelo ‘Alī Envera (سماء خانة ادب – Semā’ḥāne-’i Edeb), koji je živio u drugoj polovini XVIII stoljeća. U ovom djelu je obrađen veliki broj mevlevijskih pjesnika, čijem tarikatu je i sam pripadao, redajući imena pjesnika po abecedi. Ono predstavlja preradu Esrār Dedetove Tezkire u kojoj su navedene biografije pjesnika – mevlevija.⁴⁹

Tezkira Meḥmeda Sirācu’ddīna (مجمع شعرا و تذكرة ادباء – Mecme-’i šu‘arā vu tezkire-’i udebā), koja obuhvata biografije 2200 pjesnika, 4 sv., štampano u Istanbulu 1909. godine.

Tezkira Dāvūda Fāṭina (تذكرة خاتمة الاشعار – Tezkire-’i Ḥatimetü-’l-eṣ‘ār), koja je dopuna i nastavak Šāfā’i’jeve i Sālimove Tezkire. Tu su prikazani pjesnici prelaznog perioda do 1852-53. godine. Djelo je završeno 1854. godine i litografisano iste godine⁵⁰, i na kraju,

سجل عثمانی – Sicill-i ‘Oṣmānī), cild 1-4 i 7, čiji je autor poznati biograf i leksikograf Meḥmed Šüreyyā. Obuhvata biografije poznatih turskih državnika, vojskovođa i učenjaka.⁵¹

Bogatu riznicu Kadićeve *Hronike* čine sadržaji različitih medžmua⁵² – privatnih bilježnica domaćih učenih i pismenih ljudi, koje pored književne građe donose također i mnoge historijske podatke iz prošlosti bosanskohercegovačkih gradova, navedene u prijepisima raznih dokumenata i uzorcima za sastavljanje pojedinih akata i podnesaka (npr. arzova, tezkera, fermama, berata i drugih akata).⁵³

⁴⁷ Agāh Sırrī Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, 376-378.

⁴⁸ Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmed Tâhir (1861-1925)”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul, 1992, 456.

⁴⁹ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 30.

⁵⁰ Dr Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Priredio i “Pogovor” napisao Džemal Čehajić, u: Safvet-beg Bašagić: *Izabrana djela*, knj. III, “Svjetlost”, Sarajevo, 1986, 257.

⁵¹ Abdülkadir Özcan, “Mehmed Süreyyâ (1845-1909)”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 28, İstanbul, 2003, 527-529.

⁵² Vidi opširnije: Rašid Hajdarović, “Rukopisne medžmue”, *Glasnik Arhiva i društva arhivskih radnika BiH*, god. X-XI, knjiga X-XI, Sarajevo, 1970-71, 312-314.

⁵³ M. Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela...*, I, 108-109.

Ovdje se uglavnom radi o sarajevskim hroničarima, ljetopiscima, koji donose podatke o ljudima i događajima u Sarajevu i njegovoj okolini; o društvenim, privrednim, kulturnim i drugim događajima u Sarajevu; kakve su bile klimatske prilike iz godine u godinu i u vezi s njima rod usjeva, voća i povrća, kao i cijene koje od toga zavise; koje su elementarne nepogode pogodile Sarajevo: požari, poplave, zemljotresi, razne epidemije sa navođenjem žrtava i sl.; potom, raznovrsne podatke o trgovini, zanatima, izgradnji i opravci pojedinih objekata; opisi mnogih proslava, priredbi, teferića, sijela i drugih vidova zabava tog vremena itd.

U Kadićevoj *Hronici*, nalazimo podatke iz dvije različite međzmue dvojice sarajevskih hroničara XVII stoljeća. To su:

Medžmua Osman-efendije Šuglija (مجموعه شیخ شغلی عثمان افندی – Mecmū‘a-’i Şeyh Şuğlī ‘Osmān Efendī). Alija Bejtić u svom radu o Abdulahu Drnišliji i njegovom *Zborniku...*, navodi da je spomenuti Šuglija bio hatib Ali-pašine džamije i šejh susjedne Gaziler tekije kadirijskog reda i da je Drnišlija u svoj zbornik donio njegova dva stiha o Sarajevu, koji po prvi put ukazuju da je Osman-efendija bio i književnik.⁵⁴ Spomenuti Šuglija bio je i muderris, vaiz, hroničar, kaligraf, prepisivač i prevodilac.⁵⁵ Nekoliko tariha i ljetopisnih bilježaka iz ove međzmue smo pronašli u Kadićevoj *Hronici*.⁵⁶

Medžmua Husein-efendije Muzaferije (مجموعه مظفری زاده حسین افندی – Mecmū‘a-’i Muzaferizāde Hüseyn Efendī), koji je bio veoma obrazovan, radio je kao muderris u Gazi Husrev-begovoj medresi, a bio je i *ders-i ‘āmm* u raznim sarajevskim džamijama. Iz ove međzmue, zabilježena su tri pisma Gaibije Mustafe i nekoliko hronograma smrti uglednih građana Sarajeva. On također, iz nje prenosi i neke događaje, koji su se dogodili nakon smrti Husejna Muzaferije, kao što su požari u Sarajevu iz 1730. i 1732. godine. Međutim, nije poznato gdje se nalazi Muzaferijina međzmua.⁵⁷

⁵⁴ Vidi: Alija Bejtić, “Sarajlija Abdulah Drnišlija i njegov zbornik Bosanskih memorijala 1672-1719”, p.o. u: *Radovi*, knj. LX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, ANUBiH, Sarajevo, 1977, 239. (dalje: A. Bejtić, “Sarajlija Abdulah Drnišlija...”).

⁵⁵ V. opširnije: Haso Popara, “Nekoliko novih podataka o Visočaninu Osman-ef. Šugliji, sinu Ahmedovu – Prilog izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke (Anali GHB)*, knjiga XXXII, Sarajevo, 2011, 7-33.

⁵⁶ F. Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor...”, 450; Lejla Gazić, “Sarajevo u Ljetopisima sedamnaestog i osamnaestog stoljeća”, u: *Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija*, Sarajevo, 1997, 225-229;

⁵⁷ Zejnil Fajić, “Fragmenti iz Kronike Hadži Husejn-efendije Muzaferije”, *Anali GHB*, knjiga IV/1976, Sarajevo, 1976, 34-35. (dalje: Z. Fajić, “Fragmenti iz Kronike Hadži Husejn-efendije Muzaferije”); H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 431, 433.

Medžmua Abdullah-efendije Kantamirije (مجموعه قنطمیری زاده عبد الله افندی) – Mecmū‘a-’i Kaṭamīrīzāde ‘Abdullāh Efendī), iz koje je Kadić za *Hroniku* preuzeo sarajevsku vakufnamu Hadži Ibrahim-efendije iz Misira / Egipta, koja je legalizovana negdje 1706-07. godine. Abdullah-efendija je bio muderris, vaiz i baš-katib u mehkemi. Neposredno pred smrt, 1774-75. godine, podigao je biblioteku na Atmejdanu, čiji je bibliotekar imao platu 14 akči dnevno. Bio je muderis u Misrijinoj medresi koja se nalazila u neposrednoj blizini spomenute biblioteke koju je podigao na Atmejdanu.⁵⁸

Slijedi medžmua najpoznatijeg sarajevskog ljetopisca XVIII stoljeća, *Mula Mustafa Ševki Bašeskije*, poznatija kao *Ljetopis* (مجموعه باشسکی) – Mecmū‘a-’i Bašeski). Ona obuhvata događaje Sarajeva i Bosne i Hercegovine od polovine XVIII do početka XIX stoljeća (1747-1804). Bašeskija bilježi sve važnije događaje iz spomenutog perioda, pri tome dajući svoju ocjenu događaja, karakteristike pojedinih razdoblja i dr. Uz bilježenje različitih događaja donosi i popis umrlih u Sarajevu u svakoj godini. Ono što je interesantno jeste da bilježi smrt običnih ljudi, a poznatih ličnosti samo u izuzetnim slučajevima.⁵⁹ Njegov autograf se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod signaturom 7340.⁶⁰

S početka XIX stoljeća u Kadićevoj *Hronici* pronašli smo tri ljetopi-sne bilješke iz *Medžmue Sarajlije Mehmed Seid-efendije Hajrića* (مجموعه خیری زاده محمد سعید افندی) – Mecmū‘a-’i Ḥayrīzāde Mehmed Se‘īd Efendī), koji je u više kadiluka Bosanskog ejaleta obavljao dužnost kadije i naiba.⁶¹ Smrt ga je zadesila u kadiluku Tešanj, dok je bio tamo na dužnosti kadije (1226/ 1811.).⁶²

Vijesti o smrti pojedinih stanovnika u Sarajevu, kao i neke događaje koji su se desili određenih godina, kao npr. godinu odlaska na hadž, imena hadžija koji su otišli lično ili u svojstvu bedela da obave hadž, Kadić

⁵⁸ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knj. I: Sarajevo, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1974, 362.

⁵⁹ Vidi: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis: (1746-1804)*, (prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović), 3. izd., Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997; Filan, Kerima, *Sarajevo u Bašeskijino doba: Jezik kao stvarnost*, Connectum, Sarajevo, 2014.

⁶⁰ Fehim Nametak, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak IV, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation – Rijaset islamske zajednice u BiH, London-Sarajevo, 1998, 279-280.

⁶¹ Drugo prezime porodice Hajrić je Ḥūmārīzāde / Homarija, Homarić. Na osnovu popisa imovine pojedinih članova ove porodice koji su zabilježeni u sidžilima sarajevskih kadija (br. 49, 54 i 55), od kojih je neke prepisao Kadić u svoju *Hroniku*, da se zaključiti da je riječ o veoma bogatoj sarajevskoj porodici s kraja XVIII i početka XIX stoljeća.

⁶² TE:XVII:395. GHB; Prijepis iz Sidžila sarajevskog kadije br. 50, str. 78.

preuzima iz *Medžmue Sarajlije Mula Muhameda Nazif-efendije Mestvice – Vrcanije* (مجموعه مستویچه – Mecmū‘a-’i Mestvīçe).⁶³ Original medžmue se nalazio u Orijeentalnom institutu u Sarajevu pod oznakom M.T./OIS 1248/821, a brojala je ukupno 126 nepaginiranih listova.⁶⁴ U stradanju Orijeentalnog instituta, kao i većina drugih rukopisa i navedena medžmua je izgorjela.

Medžmue iz kojih je Kadić za svoju *Hroniku* crpio književnu građu su sljedeće:

Medžmua Mostarca Derviš-paše Bajezidagića (مجموعه درویش پاشا بایزید اگا زاده) – Mecmū‘a-i Dervīš Pāšā Bāyezīdaġāzāde).

Medžmua Sulejman-efendije Kurevija (مجموعه کروی زاده سلیمان افندی) – Mecmū‘a-i Kurrevīzāde Süleymān Efendī), sarajevskog kadije i muderisa.⁶⁵

Potom, *Medžmua mujezina, hadži Jusufa iz kasabe Župan-potok / Duvno* (مجموعه مؤذن الحاج یوسف) – Mecmū‘a-i Mü‘ezzin El-Hācc Yūsūf). U njoj je bilo pjesama i historijskih zapisa od kojih je neke Kadić unio u svoju *Hroniku*⁶⁶, i

Medžmua Bošnjaka Suhejlja (مجموعه سهیلی) – Mecmū‘a-i Süheylī), čija je narativna mesnevija, u kojoj je opisan austrijski napad na Sarajevo, zabilježena u Kadićevoj *Hronici*. Također, ovog pjesnika spominje Handžić među bosanskim pjesnicima koji su pisali na turskom jeziku, ali pri tome stavlja napomenu da je o njemu saznao iz Kadićeve *Hronike*.⁶⁷

Također je Kadić u *Hroniku* unosio podatke koje je preuzimao i iz spisa Miri Husejn-efendije, bosanskog književnika XVII stoljeća, tačnije iz *Medžmua sastavaka (munseât) Husejn-efendije Mīrī* (جريدة میری حسین افندی) – Cerīde-’i Mīrī Hüseyn Efendī). Njega S. Bašagić zove *Alajbegovičem*, a po Husejnovom pjesničkom imenu *Mīrī* preziva se i njegov sin Abdulkerim (Mīrīzāde). Njih dvojica

⁶³ O njegovom životu i radu vidi opširnije: Riza ef. Muderizović, “Biografija Mulle Mestvice i korespodencija Murad-kapetana Gradaševića iz 1818-1819 godine”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, XLIV. – 1932, Sarajevo, 1932, 69-72.; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, 240.

⁶⁴ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, 240.; Omer Mušić, “Medžmua Mula Muhameda Mestvice s posebnim osvrtom na popis hadžija”, *Anali GHB*, knjiga IV, Sarajevo, 1976, 109-116.

⁶⁵ F. Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor...”, 453.

⁶⁶ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 258.

⁶⁷ Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, preštampano iz *Glasnika Vrhovnog Starješinstva IVZ*, Sarajevo, 1933, 113-114.

su, poput Abdulaha Drnišlije i njegovog mlađeg brata Jahje, također imali svoje zbirke tekstova dokumenata kojima su se koristili u sastavljanju svojih zbornika spomenuta braća Drnišlije.⁶⁸

Treba i to napomenuti da na nekoliko mjesta u više svezaka svoje *Hronike*, Kadić navodi da je pjesmu ili neku bilješku prepisao iz “jedne stare medžmue” bez navođenja autora ili prepisivača.

U *Hronici* također nailazimo i na više narodnih pjesama (na bosanskom jeziku) kao i drugih alhamijado tekstova koji se vežu za događaje koji se opisuju ili za biografije Bošnjaka, koji su od velike važnosti za kulturnu historiju Bosne.⁶⁹

Kadić je u *Hroniku* prepisao mnogobrojne pjesme i tarihe iz *Divana* nekoliko bošnjačkih pjesnika, poput:

Ahmed Vahdeti Bošnjaka (ديوان احمد وحدتي – Dīvān-i Aḥmed Vaḥdetī), koji je rodom iz Dobruna kod Višegrada. Kadić je prepisao u svoju *Hroniku* 48 stihova iz “rukopisa koji predstavlja cjelokupan Vahdetijin Divan”.⁷⁰

Abdulah Mahir-efendije iz Užica (ديوان عبد الله ماهر افندی اژچلی – Dīvān-i ‘Abdullāh Māhir Efendī Ūjičeli).⁷¹

Mehmed Rešida (ديوان محمد رشيد – Dīvān-i Mehmed Rešid), sarajevskog pjesnika iz kojeg je Kadić prepisao nekoliko njegovih pjesama na turskom jeziku i pribilježio nekoliko svojih bilježaka o njemu.⁷²

⁶⁸ A. Bejtić, “Sarajlija Abdulah Drnišlija...”, 239.

⁶⁹ H. Kreševljaković, “Muhamed Enverī ef. Kadić”, 111; F. Nametak, “Kadićev zbornik...”, 441.

⁷⁰ Bećir Džaka, “Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku”, *Radio Sarajevo-Treći program*, br. 19, god. VII/1978, Sarajevo, 1978, 593; V. opširnije u: Mehmed Handžić, “Vahdeti”, *GIVZ* god. IV, br. 5-6, Sarajevo, 1936, 194-200; H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 102-109; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, 61; Slobodan Ilić, “Hurufijski pjesnik Vahdeti Bosnevi i njegov Divan”, *POF* 38/1988, OIS, Sarajevo, 1989, 63-95; Isti, “Kasida Ahmeda Vahdetija iz njegovog Sarajevskog divana”, *Anali GHB*, knjiga XV-XVI, Sarajevo, 1990, 224; Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća u BiH*, Institut za književnost [et al.], Sarajevo, 1991, 41-46; Lejla Gazić, “Travnička medžmua”, *POF* 28-29/1978-79, OIS, Sarajevo, 1980, 173.

⁷¹ F. Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor...”, 454; Adnan Kadrić, “Divan pjesnika Mahira Abdullaha Bošnjaka (1649-1710)”, *POF* 54/2004, OIS, Sarajevo, 2005, 71-112.

⁷² V. opširnije: Šaćir Sikirić, “Dīvān Mehmed Rešida”, *POF* VI-VII/1956-57, OIS, Sarajevo, 1958, 55-76; H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 423-429; Lejla Gazić, “Jedna neobjavljena pjesma Mehmeda Rešida”, *POF* XXII-XXIII/1972-73, OIS, Sarajevo, 1976, 345-354.

Abdulvehaba iz Žepča, pjesnika poznatog pod pseudonimom *Ilhamija* (ديوان عبد الوهاب الهامي – Dīvān-i ‘Abdülvehhāb İlhāmī), koji je bio jedan od najplodnijih muslimanskih pjesnika na razmeđu XVIII i XIX stoljeća i najoštriji kritičar osmanske vlasti.⁷³

Potom, iz *Divana Muhamed Fadil-paše Šerifovića* (ديوان فاضل پاشا – Dīvān-i Fāḍil Pāšā), sarajevskog pjesnika i epigrafičara. Kadić je u *Hroniku* zabilježio više od polovice pjesama iz Fadil-pašinog Divana. U Kadićevoj *Hronici* je također prepisan tarih Fadil-paše u formi kaside satiričnog sadržaja, koji u stvari predstavlja odgovor na Žiyā Pāšinu *Zafer-nāme*, satiričnu pjesmu koja je izrugivala neuspjelu intervenciju ‘Alī Pāše na Kritu, a koju je Žiyā Pāšā potpisao Fadil-pašinim imenom.⁷⁴

Divana Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića – Stočevića (ديوان عارف حكمت بك – Dīvān-i ‘Ārif Hikmet Beg), koji je u Turskoj poznat kao “Hersekli” (Hercegovac) i koji spada u posljednje divanske pjesnike. On je bio poznat i kao filozof, publicista, pravnik i reformator.⁷⁵

I sam Kadić, pjesničkog pseudonima *Enverī*, spada među one bošnjačke pjesnike koji su se veoma uspješno pokazali u pisanju pjesama na osmansko-turskom jeziku. S obzirom da su mu najbolji oni tarihi koje je sastavio u povodu nečije smrti, samim tim su i raznovrsniji i brojniji. Zatim slijede tarihi u formi pjesme, koji su spjevani u povodu različitih događaja: nastupanju nove muslimanske hidžretske godine, u čast imenovanja na različite funkcije, u povodu izgradnje i obnove vjerskih i obrazovnih objekata: džamije, sibjan mektebi, te česme i sl.

Također, među Kadićevim izvorima za *Hroniku* treba spomenuti i *Ešrefov Divan* (ديوان اشرف الشعرا – Dīvān-i Eşref / Dīvān-i Eşrefü-’ş-şu‘arā), iz kojeg nam Kadić donosi jedan tarih spjevan 1275/1858-59. godine u povodu dolaska Mehmeda Akif-paše u Bosnu.⁷⁶ Autor ovog tariha je divanski pjesnik Muştafā Eşref Pāšā koji je rođen 1819.

⁷³ V. opširnije: Muhamed Hadžijamaković, *Ilhamija: život i djelo*, (prejev i prevod sa arapskog i turskog jezika Muhamed Dželilović), El-Kalem, Sarajevo, 1991, 35-36; Nermin Šušić, “Ilhamija – književnoumjetnički aspekt”, *Divan*, br. 48, god. VIII, decembar 2006, BZK “Preporod”, Travnik, 2006, 12.

⁷⁴ Fehim Nametak, “Rukopisi Divana Fadil-paše Šerifovića”, *Anali GHB*, knjiga VII-VIII, Sarajevo, 1982, 37.

⁷⁵ Salih Traho i Lamija Hadžiosmanović, “Izbor gazela iz *Divana Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića Stočevića*”, *POF* 52-53/2002-03, OIS, Sarajevo, 2004, 329.

⁷⁶ TE:XXV:208. Prijepis iz *Dīvān-i Eşref*, s. 103; F. Nametak, “Kadićev zbornik kao izvor...”, 467. Prijevod ovog tariha vidi u: Muvekkīt, *Povijest Bosne*, II, 1088.

godine u Bursi, gdje je i umro 1894. Sin je Şıdkîzâde Aḥmed Şıdkî Efendîje. Nakon završene medrese, upisao se na *Mekteb-i Harbiye* gdje je diplomirao 1844. godine. Vrlo mlad je postao poznat po svojoj poeziji i književnosti. Iza sebe je ostavio spomenuti *Dīvān*, (129 s.), koji je štampan u Istanbulu 1278/1861-62. godine.⁷⁷

Svakako među njegove najbrojnije izvore kojima se služio spadaju *sidžili* – zapisnici šerijatskih kadija, koji su pohranjeni u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (br. 1-86), a odnose se na period od 1551-52. do 1851-52. i iz kojih je prepisao sve što mu se činilo važnijim.

Kadić je iz navedenih sidžila prepisao stotine *fermana* i *berata* (carskih dekreta), *bujuruldija* (vezirskih okružnica), *hudžeta* (presuda, odluka), *ilama* (javnih obavijesti), *seneda* (obveznica), *kasama* (ostavinskih isprava), *vakfija* (zakladnica), *vasijetnama* (oporuka) i sl. Dokumenti u ovim sidžilima daju materijal za poznavanje kulturnog nivoa pojedinih porodica jer su zabilježene, pored ostalog, i knjige koje su oni posjedovali. Tu su svakako i sudske knjige, protokoli šerijatskih sudova raznih kadiluka u Bosni i Hercegovini⁷⁸: *Sidžil fojničkog naiba* (iz 1766.) i *Sidžil mostarskog kadije* (iz 1768.).⁷⁹

Najznačajnija zbirka vakufnama nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, gdje se čuvaju vakufname iz cijele Bosne i Hercegovine, a među kojima ima više prijepisa nego originala. U navedenoj biblioteci, pohranjena je i zbirka sidžila u kojoj se nalaze prijepisi vakufnama, kao i drugih dokumenata koji su u vezi s vakufima.

Zatim su u *Hronici* dati ispisi ili prijepisi iz pojedinih osmanskih i bosanskih novina i časopisa u kojima se spominju neki interesantni događaji koji su se dešavali u to vrijeme, i iz kojih su prepisane neke zanimljivosti, kao i nekoliko tariha naših pjesnika, naravno, uz navođenje njihovih godišta, broja, kao i datuma izlaženja i sl.

⁷⁷ O ovom divanskom pjesniku vidi opširnije: "Eşref Paşa", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, cilt III, AYK, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2003, 446. Napomena: Uvidom u kopiju ovog Divana kojeg smo pronašli u jednoj biblioteci u Ankari, potvrdili smo da je autor gore navedenog tariha iz 1275. H. /1858-59. spomenuti Mustafa Eşref-paşa. Vidi: Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TB.M.M) Kütüphanesi (Es. No.: 1934:525).

⁷⁸ V. opširnije: Azra Gadžo-Kasumović, "O sidžilima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali GHB*, knjiga XXI-XXII, Sarajevo, 2003, 41-83.

⁷⁹ Jedna knjiga u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu je nekompletna, a čini protokol mostarskog kadije Sejid Ahmeda iz 1768. godine. Vidi: Hatidža Čar-Drnda, "Zbirka sidžila Gazi Husrev-begove biblioteke", *Anali GHB*, knjiga XIII-XIV, Sarajevo, 1987, 57.

Od osmanskih periodičnih publikacija, to su: “*Rūznāme-i Ḥavādīs*” (Cerīde-’i Ḥavādīs)⁸⁰; “*Tercümān-i Aḥvāl Ğazetesi*”⁸¹; “*Taṣvīr-i Efkār*”⁸²; “*Hazīne-’i Fünûn*”⁸³; “*Mecmû’a-i Ebü’zziyâ*”⁸⁴; “*Ma’lûmât Cerīdesi*”⁸⁵ i drugi.

⁸⁰ U vrijeme vladavine Sultana Abdulmedžida počele su izlaziti poluzvanične novine *Cerīde-’i Ḥavādīs* koje su imale podršku vlade. Bile su to druge novine u Osmanskoj državi koje su izlazile u periodu 1840-1860. godine, a njihov glavni urednik bio je Englez William Churchill. “U njima su se objavljivala naimenovanja na službe i vijesti iz svakodnevnog života u Istanbulu, posebno one koje su se odnosile na djelovanje organa sigurnosti. Nakon smrti glavnog urednika (1864.) novine je izdavao njegov sin, uz određene promjene, tako da su vremenom promijenile naziv u *Rūznāme-i Cerīde-’i Ḥavādīs*, kako se ranije nazivao dodatak koji je izlazio u *Cerīde-’i Ḥavādīs*. Pod novim nazivom su izlazile pet dana u sedmici”. *Historija Osmanske države i civilizacije*, II, 156; Ayşe Zişan Furat, “Pisanje osmanske štampe o iseljavanju muslimana iz Srbije nakon konferencije u Kanlidži”, u: *Naseljavanje muhadžira iz Srbije u Bosnu*, Zbornik radova sa okruglog stola “150 godina od naseljavanja muhadžira iz Srbije u Bosnu”, održanog u Bosanskom Šamcu 4.7.2012. godine, OIS – IIS, Sarajevo, 2012, 148. (dalje: A. Zişan Furat, “Pisanje osmanske štampe...”).

⁸¹ *Tercümān-i Aḥvāl* – su prve privatne osmanske novine koje je Şinasi (1826-1871), koji je pripadao prvoj tanzimatskoj generaciji pisaca, zajedno sa Agah-efendijom pokrenuo 1860. godine. Ova novina je odigrala značajnu ulogu u izmjeni književnog jezika i uvođenju socijalnih tema u književne vrste. Na samom kraju uvodnika prvog broja spomenute novine (22. X 1860), Şinasijeve riječi su glasile: “ove novine treba pisati na razini na kojoj će ih lahko moći razumjeti narod”. *Historija Osmanske države i civilizacije*, II, 243 i 272; A. Zişan Furat, “Pisanje osmanske štampe...”, 149.

⁸² Spomenuti Şināsī, nakon što je napustio novine *Tercümān-i Aḥvāl*, krajem juna 1862. godine počeo je objavljivati *Taṣvīr-i Efkār*, druge osmanske privatne novine, koje su izlazile sve do 1869. godine. Prve dvije i po godine novine je uređivao spomenuti Şināsī, a nakon njegovoga odlaska u Pariz, Nāmīk Kemāl. A. Zişan Furat, “Pisanje osmanske štampe...”, 149.

⁸³ Riječ je o književnom časopisu koji je izlazio u Istanbulu u periodu između 1893-1896. godine, u periodu vladavine sultana ‘Abdülḥamīda II, čiji je osnovni cilj bio educirati društvo. Urednik ovog časopisa je bio Fāiḳ Reşād. V. opširnije: M. Orhan Okay, “Hazīne-i Fünûn”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 17, İstanbul, 1998, 135-137.

⁸⁴ Period Tanzimata donio je značajne promjene u gotovo svim aspektima društva. Jedna od najvažnijih ličnosti angažiranih na području novinarstva u Tanzimatskom periodu bio je Ebüzziyâ Tefvîk (İstanbul, 1849.-1913.), osmanski novinar, pisac, publicista i kaligraf. On je u periodu između 1880 i 1912. godine pokrenuo književni, naučno-politički časopis na osmanskom jeziku pod nazivom “*Mecmû’a-i Ebüzziyâ*”. V. opširnije: Âlim Kahraman, “*Mecmûa-i Ebüzziyâ*”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 28, 268-269.

⁸⁵ U ovom sedmičnom književnom časopisu pokrenutom 1894/95., u periodu vladavine sultana ‘Abdülḥamīda II, objavljivane su pjesme i klasični književni tekstovi. V. opširnije: Abdullah Uçman, “*Ma’lûmât*”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 27, 542-543.

Od bosanskih periodičnih publikacija, to su: “*Cerīde-’i Bosna*” – Bosna.⁸⁶; “*Gülşen-i Sarāy*” – Sarajevski cvjetnik.⁸⁷; “*Bosnische Post*” – Bosanska pošta.⁸⁸; “*Bosansko-hercegovačke novine*”⁸⁹; “*Musavat*” (Jednakost)⁹⁰;

⁸⁶ H. Kreševljaković navodi: *Posljednjeg dana mjeseca zul-hidždžeta 1282. /15. V 1866., uz naručena islamska slova iz Istanbula stigao je u Sarajevo i tipograf, Kadri-efendija. Tada je počeo izlaziti zvanični list Bosanskog vilajeta pod nazivom Bosna, i to na jednoj strani turskim, a na drugoj ćirilskim slovima. Prvi broj je objavljen u ponedjeljak 13. muharrema 1283. /29. V 1866. Prvi urednik ovog lista bio je Sarajlija, visoki turski činovnik, Mustafa Refet Imanović, koji je rođen 1847. godine u Sarajevu. Vidi: Hamdija Kreševljaković, “Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878”, *Bosniaca*, god. II, br. 2, Sarajevo 1997, 15. Bilješka ovog događaja stavljena je u rubriku koju je Kadić u *Hronici* naslovio *Događaji iz 1283/1866-67. g.*, gdje nas obavještava o izlasku spomenutih novina, navodeći i tarih pjesnika Novopazarca Mehmeda Emin-efendije Šejh-zade (Šehović), sina Mustafa-efendije, mualima sarajevske ruždije, kojim čestita Novu hidžretsku muslimansku godinu i pozdravlja izlazak ovih novina, 1283/1866-67. Ispod ovog prijepisa tariha, slijedi lična Kadićeva bilješka uz njegov potpis, u kojoj navodi da spomenuti list godišnje košta 40 groša.*

⁸⁷ Minka Memija u svom radu o počecima štampe kod bosanskih muslimana navodi: *Ovaj časopis je izlazio u periodu 1868-1872. godine i štampan je dvojezično, tj. prva i četvrta strana štampane su ćirilicom i ijekavicom, a preostale dvije arapskim pismom i turskim jezikom. Pored objavljivanja članaka o ekonomskodruštvenoj problematici, dopisa iz raznih mjesta Bosne i Hercegovine i drugih tema, neki sarajevski pjesnici su u njemu objavljivali svoje pjesme i tarihe. Značajno mjesto u ovom listu pripadalo je pitanjima napretka zemlje i naroda, zatim moralno-poučnim člancima i tekstovima koji su govorili o štetnosti praznovjerja i neznanja i o podizanju zdravstvene kulture naroda. Za njegov uspjeh i za ono vrijeme vrlo visok profesionalni nivo najzaslužniji je Muhamed Šakir Kurtćehajić (um. 1872. u Beču), prvi Musliman novinar iz Bosne i Hercegovine. Minka Memija, *Bosanski vjesnici: počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, 71.*

⁸⁸ Ovo je politički list koji je izlazio skoro 35 godina (od 1884 do 30. X 1918) u vrijeme austro-ugarske okupacije u Bosni. Štampan je na njemačkom jeziku sa ciljem da se čitalačka publika širom Monarhije upozna sa životom žitelja u okupiranoj provinciji Bosni. Prvi urednik i vlasnik lista bio je dr. Julije Makanec, a odgovorni urednik Eugen Riter von Tepfer. Od samog početka u redakciji lista je radila i Milena Mrazović, autor brojnih književno-publicističkih priloga, a ona uskoro postaje vlasnik lista. Ljiljana Masal, “*Bosnische Post (1884-1918)*”, u: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima BiH: 1850-1918*, I, Sarajevo, 1991, 443.

⁸⁹ Ovo je zvanični list Bosansko-hercegovačke vlade u Sarajevu, koji je izlazio jedanput sedmično na latinici, srpskohrvatskom i njemačkom jeziku u Sarajevu u periodu od 1878. do 1881. godine. Mira Bogavac, “*Bosansko-hercegovačke novine*”, u: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima BiH: 1850-1918*, I, 85.

⁹⁰ Ovo je politički list koji je pokrenut u oktobru 1906. godine u Mostaru i izlazio je sve do kraja avgusta 1911. godine. Njegov osnovni cilj je kako Kazaz navodi bio buđenje nacionalne svijesti Muslimana i obrazovanje širokih narodnih masa. U međuvremenu, redakcija čiji je vlasnik od početka izlaženja do prelaska redakcije bio

“Jugoslovenski list”⁹¹ Zatim, “Jeni Misbah”⁹². I na kraju, od korištenih periodičnih publikacija u Kadićevoj *Hronici*, navest ćemo i časopis koji je počeo izlaziti 1910. godine pod naslovom “Der Islam”, kojeg je pokrenuo njemački orijentalist i državnik Carl Heinrich Becker (12. april 1876 – 10. februar 1933), a koji je ujedno bio i njegov prvi urednik. To je bio jedan od zapadno-evropskih časopisa za izučavanje islamskih studija, u kojem su se obrađivale teme iz historije i kulture Bliskog istoka.⁹³

Kao što se vidi iz priloženog, ovo je još jedna potvrda da je Kadićeva *Hronika* od neprocjenjive važnosti za izučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine, naročito njene kulturne historije. Bez obzira na vrijeme koje je iza nas i na brojna djela koja su nastala na osnovu ovog izvora, afirmisani istraživači i oni čije vrijeme tek dolazi i dalje će konstantno moći raditi na novim istraživanjima iz oblasti opće i kulturne historije Bosne, kao i iz književnosti, folkloristike, etnologije i slično. Ovo je jedan nepresušan izvor koji svaki put iznova daje novu ideju za neka nova, buduća istraživanja. Stoga se usuđujemo ustvrditi da će ovaj rad u velikoj mjeri olakšati prohod kroz jedan dio građe koju nudi Kadićeva *Hronika*, te biti od velike koristi u svim daljim istraživanjima naše kulturne baštine. Zahvaljujući hronološkom redosljedu događaja istraživačima-korisnicima *Hronike* omogućen je jednostavniji i lakši pristup određenoj tematici.

Smailaga Čemalović premještena je u Sarajevo. Potom, sve do broja 33 iz 1910. godine na mjestu vlasnika lista nalazio se Mustafa-beg Halilbašić. V. opširnije: Enver Kazaz, “Musavat”, u: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima BiH: 1850-1918*, III, 605. Kadić je iz navedenog lista za svoju *Hroniku* preuzeo izjavu sa potpisom Hafiza Sulejmana Šarca u kojoj ponovo obrazlaže značenje *Takrira o Menšuri* koji su zajedno sa njim sastavili Munib Korkut i Salih Alajbegović.

⁹¹ *Demokratsko liberalno hrvatsko glasilo*. Izlazilo je svaki dan osim dana iza nedjelje i praznika na latinici u Sarajevu u periodu od 1918. do 1941. godine. Iz ovog lista od 13. jula 1930. godine, Kadić donosi isječak jednog članka autora Alfreda Makaneca pod naslovom: *Interesantnosti o “Zmaju od Bosne”: Jedno originalno pismo Huseina Kapetana Gradašćevića od god. 1832. – Iz doba njegovog zatočenja u Osijeku*.

⁹² Organizacija ilmije BiH, čiji je predsjednik Džemaludin Čaušević inicira pokretanje časopisa “Muallim”, koji se kasnije zove “Misbah”, te potom “Jeni Misbah”, koji su štampani arebicom na bosanskom jeziku i tretirali su pitanja obrazovanja, emancipacije muslimana, reformiranja vjerskih i obrazovnih institucija i tome slično. *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, sv. 1, priredili Enes Karić, Mujo Demirović, prijevod sa staroosmanskoga Ramiza Smajić, Ljiljan [etc.], Sarajevo, 2002, 40.

⁹³ V. opširnije: Abdülkerim Özyayın, “Becker, Carl Heinrich (1876-1933)”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 5, 288-289.

UPON MANUSCRIPT SOURCES
OF KADIĆ'S *TĀRĪḤ-I ENVERĪ*

Summary

The manuscript collection of the Oriental Institute, used to contain 5263 manuscript codices in Arabic, Turkish and Persian. It was one of the most precious in the Balkans. Especially recognizable in it are numerous works of Bosniak authors written in Arabic, Turkish or Persian, as well as manuscripts that were copied by copyists from Bosnia and Herzegovina. The destruction of the Oriental Institute on May 17, 1992, in addition to literary manuscript material, caused disappearance of many thousands of historical documents that testified about the history of Bosnia and Herzegovina within the framework of the Ottoman Empire. It used to represent the first class original sources for the study of both general and cultural history of Bosnia and Herzegovina. On the very same day, it were destroyed six of the 28 volumes of are first-class historical source and manuscript work of Bosniak Muhammad Enverī Kadić under the title *Tārīḥ-i Enverī / The History by Enverī*. It was a copy that Kadić left to his heirs, and it was bought by the Oriental Institute for its manuscript collection. So, after the burning of the Institute are preserved only 22 volumes (OIS, R-29/2-10 i 16-28, previous number 4702/1-28). In the literature it is known as Kadić's *Chronicle*, and it covers the period from the 766 to 1346 h.g. (1364/65-1927/28). Each volume covers the period of 4-5 years and contains about 400 pages, making a total of more than 11,000 pages of handwritten text (30 × 18 cm). Kadić's *Chronicle* is written in Ottoman, with some fragments in Arabic and Persian, while one part that relates to the Austro-Hungarian occupation is written and in Bosnian language and in Latin script. Kadić wrote his works using grease pencil, and he did it in three copies using carbon paper. One copy is kept in the Gazi Husrev-bey library and it is the primary autograph (GHB, *Tārīḥ-i Enverī* (TE), R-7301-7328). Its third copy is assumed to be preserved in one of Istanbul's libraries, however, it is still neither located in any Istanbul libraries nor it is listed in any catalogues of Istanbul libraries.

Key words: Muhammad Enverī Kadić, *Tārīḥ-i Enverī*, The Enverī Chronicle, Ottoman sources, Bosnia, Sarajevo.